

Een tijdbalk van je leven

Een methodiek voor historisch tijdsbesef in het basisonderwijs

De ontwikkeling van historisch tijdsbesef bij leerlingen in het basisonderwijs is niet optimaal. Leerlingen hebben moeite met het plaatsen van gebeurtenissen op een tijdbalk en het hanteren van de daarbij passende aanduidingen van tijd en tijdsindeling, zoals namen van tijdvakken, jaartallen en het begrip eeuw. Dit artikel beschrijft een effectieve aanpak voor verbetering van historisch tijdsbesef bij leerlingen in het basisonderwijs.

Marjan de Groot-Reuvekamp is docent geschiedenis bij Fontys Hogeschool voor Kind en Educatie in 's-Hertogenbosch. Dit artikel is een vervolg op 'Vroeger was alles zwart-wit' in *Kleio* 6, 2018.

1 Rosenberg, D., & Grafton, A. (2010). *Cartographies of Time*. New York, NY: Princeton Architectural Press.

2 Hoodless, P. (1996). *Time and Timelines in the Primary School*. London: Historical Association.

3 Stow, W., & Haydn, T. (2000). Issues in the teaching of chronology. In J. Arthur & R. Phillips (Eds.), *Issues in the Teaching of History*. London, United Kingdom: Routledge, 83-97.

Ondanks het feit dat er maar weinig onderzoek beschikbaar is over effectieve manieren om historisch tijdsbesef te onderwijzen, toont een klein aantal studies aan dat tijdbalken, afbeeldingen en verhalen effectieve materialen zijn om het historisch tijdsbesef van leerlingen te stimuleren.

Tijdbalken zoals wij ze kennen, bestaan sinds de publicatie van Joseph Priestley's *New Chart of History*.¹ Ze weerspiegelen een lineaire representatie van tijd, wat ook aanleiding is voor kritiek, omdat ze daarmee de suggestie wekken van een lineair, progressief narratief dat vanuit hedendaags perspectief niet anders had kunnen verlopen. Daarnaast wekken de cesuren tussen tijdvakken de suggestie van keerpunten, terwijl veranderingen in de geschiedenis vaak complex zijn en langer duren. Voor het onderwijs over tijd worden tijdbalken echter vaak aanbevolen als een belangrijk didactisch hulpmiddel, omdat ze het abstracte concept van tijd visualiseren. Tijdbalken zouden ondersteunend zijn voor het ontwikkelen van het begrijpen van data en chronologie. Jaartallen en tijdvakken op een tijdbalk functioneren als referentiepunten, een basis waarop

leerlingen hun kennis over tijd kunnen opbouwen.^{2,3} Enkele kleinschalige studies rapporteren positieve effecten van geschiedenisonderwijs met (digitale) tijdbalken, zoals een verbetering in het hanteren van tijdsaanduidingen, in de vaardigheid om afbeeldingen op chronologische volgorde te leggen en een groei van historische kennis.^{4,5} Het onderzoek van Hodkinson toont aan dat een horizontale tijdbalk, met jaartallen voor de eeuwen, effectiever is dan andere vormen, zoals bijvoorbeeld een spiraalvorm.

Verskillende studies tonen aan dat het effectief is om afbeeldingen in een (digitale) tijdlijn te integreren.^{6,7} Daarnaast kunnen afbeeldingen leerlingen helpen bij de beeldvorming van een tijdvak, om een *sense of period* te ontwikkelen.⁸ Afbeeldingen kunnen leerlingen ook ondersteunen bij het maken van vergelijkingen tussen verschillende tijdvakken.^{9,10} Soortgelijke resultaten werden gevonden in studies die gebruikmaakten van verhalende teksten.^{11,12}

Om het tijdsbesef bij leerlingen in het basisonderwijs te verbeteren, werd in het promotieonderzoek van de auteur een nieuwe onderwijsaanpak ontwikkeld, geïmplementeerd en geëvalueerd.

Doelen	Leeractiviteiten
1. Tijdsaanduidingen	Leerlingen maken actief gebruik van aanduidingen van tijd en tijdsindeling.
2. Chronologische volgorde	Leerlingen plaatsen afbeeldingen van voorwerpen, situaties, gebeurtenissen en personen in chronologische volgorde.
3. Tijdbalk	Leerlingen plaatsen voorwerpen, situaties, gebeurtenissen en personen op een tijdbalk.
4. Kenmerkende aspecten	Leerlingen gebruiken historische begrippen om kenmerken van een tijdvak te benoemen in afbeeldingen, verhalen en teksten en gebruiken deze kenmerken bij het in de tijd plaatsen van voorwerpen, situaties, gebeurtenissen en personen.
5. Continuïteit en verandering	Leerlingen vergelijken verschillende tijdvakken met elkaar en met nu en benoemen overeenkomsten en verschillen in de levenswijze van mensen tussen verschillende tijdvakken en binnen een tijdvak.

Een tijd balk aan de wand van het klaslokaal in groep 7.

Deze methodiek, *Tijdwijs*, was onder andere gebaseerd op de hierboven beschreven inzichten met betrekking tot het gebruik van tijd balken, afbeeldingen en verhalen.

De opzet van *Tijdwijs*

Tijdwijs is een methodiek met als doel het historisch tijdsbesef van leerlingen van 6 tot 12 jaar te bevorderen. De methodiek sluit aan bij de kerndoelen voor het basisonderwijs en kan zelfstandig worden gebruikt of worden gekoppeld aan onderwerpen in geschiedenismethodes of thema's. Het hoofddoel van *Tijdwijs* is het systematisch aanleren van de kennis en vaardigheden bij de vijf doelen van historisch tijdsbesef. Tijdens iedere activiteit komen alle doelen van historisch tijdsbesef aan bod in verschillende leeractiviteiten (zie tabel op de linkerpagina). Het gebruik van de tijd balk loopt als rode draad door de *Tijdwijs*-lessen; activiteiten starten en eindigen daarmee. Leerlingen gebruiken daarbij de aanduidingen van tijd en tijdsindeling en ze plaatsen afbeeldingen in chronologische volgorde. Daarnaast is in de activiteiten veel aandacht voor het herkennen en gebruiken van historische begrippen die horen bij de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken, voor het vergelijken van tijdvakken met elkaar en met het heden. Hiermee krijgen leerlingen een beeld van hoe mensen leefden in een bepaalde tijd, wat er door de tijd heen veranderde en wat er hetzelfde bleef: continuïteit en verandering.

Drie basislessen

De methodiek is uitgewerkt voor groep 4 en groep 7 op de niveaus van aanvankelijk en voortgezet historisch tijdsbesef (zie voor de niveaus het vorige artikel in *Kleio* 6). Voor ieder niveau zijn drie basislessen met powerpointpresentaties ontwikkeld om leerlingen kennis te laten maken met de tijd balk. De basislessen voor niveau B starten met een activiteit waarbij leerlingen een tijd balk van hun eigen leven maken. Na de basislessen volgen wekelijkse lessen over de verschillende tijdvakken waarin verhalen en filmpjes steeds

het uitgangspunt vormen om te werken aan de doelen van historisch tijdsbesef.

Voor de verhalen wordt gebruik gemaakt van het boek *Lang geleden* van A. van Dam en A. de Wolf. De filmpjes in de handleiding verwijzen naar videofragmenten op www.entoen.nu en www.schooltv.nl.

De verhalen en filmpjes vormen de aanleiding om met leerlingen in gesprek te gaan over de kenmerkende aspecten van een tijdvak met vragen als:

- Hoe lang is dit geleden? (doel 1 en 3)
- Hoe leefden mensen in die tijd? (doel 4)
- Wat hebben we teruggevonden? / Wat is er nu nog uit deze tijd? (doel 5)
- Wat is er nu anders? Wat is er nu nog zo als in de tijd van ... ? (doel 5)
- Hoe was dat voor de tijd van ... ? En daarna? En nu? (doel 5)

De lessen worden afgesloten met het kiezen van een afbeelding (op het digibord) die, eventueel in de volgende les, geprint en geplastificeerd door leerlingen aan de *Tijdwijs*-tijd balk wordt gehangen.

Speciaal voor *Tijdwijs* zijn twee tijd balken ontwikkeld voor het niveau van aanvankelijk (niveau B) en voortgezet (niveau C) historisch tijdsbesef. Op de onderste strook van de balk staan de begrippen van ontluikend historisch tijdsbesef (niveau A): 'het langst geleden', 'heel lang geleden', 'lang geleden' en 'nu'. Door handelend bezig te zijn met de tijd balk, raken leerlingen steeds meer vertrouwd met de namen en iconen van verschillende periodes in de geschiedenis. Doordat de papieren tijd balk voortdurend zichtbaar is, kan er tijdens de *Tijdwijs*-lessen, maar ook in andere lessen, steeds naar verwezen worden. Bij *Tijdwijs* zijn ook oefeningen met een digitale tijd balk opgenomen, waarbij leerlingen op het digibord afbeeldingen naar de juiste plaats op de tijd balk kunnen slepen.

Effecten en ervaringen

Om inzicht te krijgen in de effecten van *Tijdwijs*, hebben zestien leerkrachten van groep 4 en groep 7, na een korte training, gedurende vijf maanden ►

4 Hodkinson, A.J. (2003). *Children's developing conceptions of historical time: Analysing approaches to teaching, learning and research*. Unpublished PhD Thesis, University of Lancaster. Edge Hill, UK.

5 Masterman, E., & Rogers, Y. (2002). A framework for designing interactive multimedia to scaffold young children's understanding of historical chronology. *Instructional Science*, 30(3), 221-41.

6 Prangmsma, M.E., Van Boxtel, C.A.M., & Kannelselaar, G. (2008). Developing a 'Big Picture': Effects of collaborative construction of multimodal representations in history. *Instructional Science*, 36(2), 117-136.

7 Foreman, N., Boyd-Davis, S., Moar, M., Korallo, L., & Chappell, E. (2008). Can virtual environments enhance the learning of historical chronology? *Instructional Science*, 36, 155-173.

8 Dawson, I. (2004). Time for chronology? Ideas for developing chronological understanding. *Teaching History*, 117, 14-24.

9 Harnett, P. (1993). Identifying progression in children's understanding: The use of visual materials to assess primary school children's learning in history. *Cambridge Journal of Education*, 23(2), 137-154.

10 Barton, K.C., & Levstik, L.S. (1996). 'Back when God was around and everything': The development of children's understanding of historical time. *American Educational Research Journal*, 33, 419-454.

11 Levstik, L.S., & Pappas, C.C. (1987). Exploring the development of historical understanding. *Journal of Research and Development in Education*, 21(1), 1-15.

12 Hoodless, P.A. (2002). An investigation into children's developing awareness of time and chronology in story. *Journal of Curriculum Studies*, 34(2), 173-200.

¹³ Ryan, R.M. & Deci, E.L. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.

¹⁴ Kennedy, M.M. (2016). How does professional development improve teaching? *Review of Educational Research*, 86(4), 945-980.

¹⁵ Davis, E.A., Sullivan-Palincsar, A., Smith, P.S., Arias, A.M., & Kademian, S.M. (2017). Educative Curriculum Materials: Uptake, Impact, and Implications for Research and Design. *Educational Researcher*, 46(6), 293-304.

Leerlingen van groep 4 maken een tijd balk van hun eigen leven.

wekelijks *Tijdwijs*-lessen gegeven. In groep 7 gaven zes van de acht leerkrachten daarnaast ook geschiedenislessen uit de gebruikte methode. De prestaties van de leerlingen zijn vergeleken met een controlegroep door afname van een toets vooraf en achteraf over historisch tijdsbesef, die al eerder tijdens het promotieonderzoek was ontwikkeld (zie *Kleio* 6, 2018). Bij de analyses werd de totale hoeveelheid tijd die werd besteed aan lessen geschiedenis meegenomen als controlevariabele, evenals kenmerken van leerlingen, zoals geslacht en leesniveau. Multilevel-analyses toonden aan dat leerlingen in de experimentele conditie significant meer leerwinst boekten dan leerlingen in de controleconditie, zowel voor groep 4 als voor groep 7. De prestaties van jongens waren significant hoger dan die van meisjes. Ook de leesniveaus hadden voor beide groepen een significante invloed. Het effect van de extra tijd voor geschiedenis was niet significant. De twee leerkrachten die in groep 7 geen extra geschiedenislessen gaven, behoorden tot de groep met de hoogste leerwinst.

Door middel van vragenlijsten, logboeken, observaties en interviews zijn de ervaringen van leraren met *Tijdwijs* onderzocht. De leraren gaven aan dat ze bij de uitvoering van *Tijdwijs* veel steun hadden van de materialen, die zowel hun

eigen leren ondersteunden (met achtergrondinformatie over de tijdvakken en de kenmerkende aspecten en over de doelen en de ontwikkeling van historische tijdsbesef) als het leren van leerlingen (met tijd balken, verhalen, afbeeldingen). Daarnaast bevatte de handleiding uitgewerkte lesmodellen volgens een vaste structuur en powerpointpresentaties, waardoor er weinig voorbereidingstijd nodig was. Leraren waren gemotiveerd door de aantrekkelijke vormgeving van de materialen en hun motivatie groeide tijdens het werken met *Tijdwijs*, doordat zij merkten dat de aanpak betekenisvol was voor hun leerlingen. Ook het feit dat ze de materialen konden inzetten op een wijze die ze passend vonden voor hun eigen klas, vergrootte hun motivatie en het gevoel van autonomie en competentie.¹³

Consequent gebruik

Met de curriculuminterventie met *Tijdwijs* werd in Nederland voor het eerst onderzoek gedaan naar historisch tijdsbesef in het basisonderwijs. De positieve effecten van de methodiek waren opvallend, vooral omdat de training relatief kort was (twee middagen). Deze training was voornamelijk gericht op het bekend worden met de materialen van *Tijdwijs*. De duidelijke uitleg hiervan stelde de leraren in staat de materialen toe te passen zoals bedoeld in de handleiding. Dit sluit aan bij theorie over een doordachte ondersteuning van leraren bij de implementatie van een innovatie en over educatieve curriculummaterialen als belangrijke factoren voor succesvolle professionaliseringsprogramma's.^{14,15} Uit observaties van de *Tijdwijs*-lessen bleek dat de grootste leerwinst werd geboekt in de groepen waarin leerkrachten herhaaldelijk en consequent aandacht besteedden aan de doelen voor historisch tijdsbesef. Deze positieve resultaten tonen aan dat historisch tijdsbesef van zowel jongere als oudere leerlingen verbeterd kan worden met leeractiviteiten die zijn gebaseerd op de doelen voor historisch tijdsbesef en op een consequent gebruik van tijd balken in combinatie met verhalen en afbeeldingen als bronnen. ■

Verder lezen

Van Dam, A., & De Wolf, A. (2013). *Lang geleden. De geschiedenis van Nederland in vijftig voorleesverhalen*. Houten, The Netherlands: Unieboek, Het Spectrum.

De Groot-Reuvekamp, M. (2014). *Historisch tijdsbesef. Theorie en praktische voorbeelden voor het basisonderwijs*.

De Groot-Reuvekamp, M. (2018). Bevorderen van historisch tijdsbesef. *Geschiedenis met TIJDWIJS. JSW*, april, 18-21.

De Groot-Reuvekamp, M., Ros, A., & Van Boxtel, C. (2018). A successful professional development program in history: what matters? *Teaching and Teacher Education* 75, 290-301.

Van der Kooij, C. & Groot-Reuvekamp, M. (2016). *Geschiedenis & Samenleving. Kennisbasis inhoud en didactiek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.

Wilschut, A. (2011). *Beelden van tijd. De rol van historisch tijdsbewustzijn bij het leren van geschiedenis*. Assen: Van Gorcum.

Alle materialen en de complete handleidingen voor *Tijdwijs*-lessen voor groep 4 en groep 7 zijn te vinden op www.historischtijdsbesef.nl. Mocht u na lezing van dit artikel belangstelling hebben voor het proefschrift *Timewise. Improving pupils' understanding of historical time in primary school* dan kunt u een mail met adresgegevens sturen naar m.degrootreuvekamp@fontys.nl. Het proefschrift zal dan tegen portokosten per post aan u worden verstuurd.